

Andrija Matić

T. S. ELIOT I ANTISEMITIZAM

Epoha modernizma bila je obeležena naglašenom političkom angažovanošću umetnika. To, naravno, ne treba da čudi ako se ima u vidu da je u ovom periodu Evropa preživela najstrašniji rat u dotadašnjoj istoriji. Nakon Prvog svetskog rata postalo je očigledno koliko je krhka bila evropska vrednosna struktura. Sve ono što se nekada činilo nespornim, stabilnim ili estetski vrednim došlo je u pitanje. Potreba za preispitivanjem vrednosnog konteksta nametala se, prirodno, i u samoj umetnosti, te su mnogi umetnici, pored težnje za uništenjem nekadašnjih umetničkih postulata, žudeli za snažnom promenom i na političkom planu. Otuda i sklonost jednog broja značajnih modernista ka propagiranju dve najekstremnije ideologije tog (a i svih drugih) vremena – fašizma i komunizma.

Zbog poznatih antisemitskih delova u ranoj poeziji i kritici, T. S. Eliot se veoma često ubraja u grupu umetnika koji su podržavali antisemitizam i fašizam. Međutim, ovo pitanje je mnogo složenije nego što se čini na prvi pogled. Zbog toga ću ovde ukratko objasniti genezu Eliotovog antisemitizma.

U neobjavljenim satiričnim stihovima o Kolumbu, koji se mogu pronaći u Eliotovoj beležnici sa ranim pesmama, jevrejski lekar prikazan je na sledeći način:

Columbo he lived over in Spain
Where doctors are not many
The only doctor in his town
Was a bastard jew named Benny⁴

(Kolumbo u Španiji živeo je on / Gde lekara skoro ne možeš pronaći / Jedini lekar u gradu njegovom / Beše kopilan Jevrejin po imenu Beni)

U „Gerontionu“ („Gerontion“), na samom početku, nailazimo na ovakve stihove:

My house is a decayed house,
And the Jew squats on the window-sill, the owner,
Spawned in some estaminet of Antwerp,
Blistered in Brussels, patched and peeled in London.

(Moja kuća je propala, / I Jevrejin, vlasnik, čučni na prozoru, / Izlegao se u nekom kafiću u Antverpenu, / Nabubrio u Briselu, zakrpljen i oljušten u Londonu.)

⁴ Christopher Ricks (ed.), *Inventions of the March Hare: Poems 1909-1917 by T. S. Eliot*, Faber and Faber, London, 1996, p. 315; svi stihovi i prozni delovi dati su u mom prevodu, osim ako nije drugačije naznačeno.

U pesmi „Barbenk sa bedekerom: Blajštajn sa cigarom“ („Burbank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar“) postoje ovakvi stihovi:

But this or such was Bleistein's way:
A saggy bending of the knees
And elbows, with the palms turned out,
Chicago Semite Viennese.

A lustreless protrusive eye
Stares from the protozoic slime
At a perspective of Canaletto. ...

(Ovakav, međutim, Blajštajn beše: / koleno se mlitavo povija, / i lakat, dlan od tela okrenut, / Semita iz Čikaga, Bečlija. // Iz ameboidne mutne sluzi / buljave oči ispod temena / zure u krajolik Kanaletov. ...) ⁵

Nešto kasnije, u istoj pesmi, imamo još eksplicitniju aluziju na Jevreje:

The rats are underneath the piles.
The Jew is underneath the lot.

(Pod stubovima pacova svita. / Jevrej in je ispod svega toga.) ⁶

U pesmi „Svini među slavujima“ („Sweeney Among the Nightingales“) žena jevrejskog porekla pominje se u negativnom značenju:

Rachel née Rabinovitch
Tears at the grapes with murderous paws;

(Rahela née Rabinovic / Kida grožđe ubilačkim šapama;)

„Pogrebna pesma“ („Dirge“), koja je objavljena posthumno, zajedno sa originalnim rukopisom „Puste zemlje“, imala je ovakav deo:

Full fathom five your Bleistein lies
Under the flatfish and the squids.
Graves' Disease in a dead jew's eyes!
When the crabs have eat the lids.
Lower than the wharf rats dive
Though he suffer a sea-change
Still expensive rich and strange ⁷

⁵ T. S. Eliot, *Pesme*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1998, str. 32; prevod Novice Petrovića.

⁶ Ibid., str. 33.

⁷ Valerie Eliot (ed.), *T. S. Eliot – The Waste Land: A Facsimile and Transcript of the Original Drafts Including the Annotations of Ezra Pound*, A Harvest Book – Harcourt Inc., London, 1971, p. 121.

(Celih pet hvati Blajštajn leži / Dublje od lista i lignje. / Smrtna Bolest prekrila Jevrejinu oči! / Jer rakovi su pojeli mu kapke. / Dublje no što zaranjaju pacovi iz pristaništa / Iako ga more celoga promenilo / Još izgleda skupo, bogato i čudno)

Međutim, Eliotov najotvoreniji napad na Jevreje desio se 1933. godine, u okviru njegovih predavanja na Univerzitetu u Virdžiniji. Predavanja su objavljena 1934. godine, u okviru knjige *Stopama čudnih bogova (After Strange Gods)* – dakle, kada je Hitler već bio na vlasti i počeo sa progonom Jevreja. U pomenutoj knjizi postoji ovakav deo:

„Tradicija se teško može razviti, osim tamo gde većinsko stanovništvo relativno dobro živi, gde nema podsticaja ili pritiska da se nešto menja. Stanovništvo bi trebalo da je homogeno; tamo gde na jednom mestu žive dve ili više kultura postoji mogućnost da one postanu žestoko proračunate ili da se obe pokvare. Celovitost religioznog nasleđa ima još veći značaj; stoga je iz rasnih i verskih razloga veliki broj slobodoumnih Jevreja nepoželjan. Mora da postoji odgovarajuća ravnoteža između urbanog i ruralnog, industrijskog i poljoprivrednog razvoja. A treba osuditi i duh preterane tolerancije.“⁸

Nekoliko godina kasnije (1937.), Eliot je kritikovao Oksfordski univerzitet jer nije poslao delegaciju na Univerzitet u Getingenu u znak protesta zbog otpuštanja profesora jevrejskog porekla.⁹ Takođe, povodom tadašnjih, uglavnom opravdanih optužbi na račun Vindama Luisa (Wyndham Lewis) da je fašista, Eliot je odgovorio:

„Što se tiče politike gospodina Luisa, ne vidim nijedan razlog da neko pomisli da je on veći 'fašista' ili 'nacista' od mene.“¹⁰

Međutim, na drugim mestima Eliot se protivio fašizmu, što potvrđuju sledeći citati:

„Osnovni prigovor koji se može uputiti fašističkoj doktrini, prigovor koji sakrivamo od sebe zato što i nas može osuditi, dolazi zbog toga što je fašizam paganski.“ [*The Idea of a Christian Society*, 1939]¹¹

„Ako ne želite da imate Boga (a On je ljubomoran Bog) treba da slavite Hitlera ili Staljina.“ [*The Idea of a Christian Society*, 1939]¹²

Pred kraj Drugog svetskog rata, kada je svet saznao za strašne posledice holokausta, Eliot je promenio ranije antisemitske stavove. Najpre je zabranio da se ponovo štampa knjiga *Stopama čudnih bogova*. U jednom razgovoru, Eliot je rekao Stivenu Spenderu

⁸ T. S. Eliot, *After Strange Gods: A Primer of Modern Heresy*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1934, p. 20.

⁹ A. David Moody, *Thomas Stearns Eliot: Poet*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 323.

¹⁰ Ibid., p. 324.

¹¹ T. S. Eliot, *Selected Prose*, Penguin Books, Harmondsworth, 1963. p. 205.

¹² A. David Moody, op. cit., p. 63.

(Stephen Spender) da je bio nesrećan u periodu kada je pisao ovaj tekst, što je iskrivilo njegov sud,¹³ a sam Spender je izjavio da za trideset i pet godina poznanstva sa Eliotom nikada nije čuo antisemitsku izjavu.¹⁴ 1944. godine, Eliot je odbacio pomenuto mišljenje o neophodnosti jedinstva nacionalne kulture, te je na jednom mestu napisao:

„Potpuno jedinstvena nacionalna kultura, što je bila ambicija nemačkih ideologa za poslednjih sto i više godina [...] teži da postane [...] pretnja za svoju okolinu. Ono što se ne može odmah uočiti jeste da, sa aspekta kulture, nacija koja je tako potpuno jedinstvena predstavlja pretnju za samu sebe.“¹⁵

To mu, izgleda, ipak nije bilo dovoljno, pa je u izdanju knjige *Ka definiciji kulture (Notes towards the Definition of Culture)* iz 1962. godine dodao fusnotu u kojoj je stajalo:

„Čini mi se veoma poželjnim da postoji blizak kulturni kontakt između posvećenih i pravovernih hrišćana i posvećenih i pravovernih Jevreja.“¹⁶

I u drugim kritičkim tekstovima koje je Eliot napisao nakon Drugog svetskog rata, postoje slični delovi:

„Zbog toga što imamo zajedničko poreklo, u književnostima Grčke, Rima i *Izraela*, možemo da govorimo o 'evropskoj književnosti'.“ [moj kurziv]¹⁷

Ipak, bilo je ljudi koji mu nisu oprostili nekadašnje stavove. Na jednom pesničkom skupu u Londonu, održanom oko 1950. godine, pesnik Emanuel Litvinof pročitao je, u Eliotovom prisustvu, pesmu pod nazivom „T. S. Eliotu“ („To T. S. Eliot“), u kojoj se, između ostalog, kaže: „Blajštajn je moj rođak“ ili „Delim ameboidnu sluz sa Šajlokom“ („Bleistein is my relative“; „I share the protozoic slime of Shylock“). Kada je završio, veći deo publike počeo je da aplaudira, dok je Stiven Spender, koji je takođe prisustvovao čitanju, uzviknuo: „Tom nije antisemita!“ Za sve to vreme Eliot je, pognute glave, govorio: „To je dobra pesma, to je veoma dobra pesma.“¹⁸

Na osnovu svega do sada rečenog, možemo zaključiti sledeće: 1) da je Eliot zaista imao antisemitske stavove pre Drugog svetskog rata – i u pesmama, i u kritičkim esejima; 2) da nikada nije podržavao fašizam; 3) da je posle rata odbacio svoj raniji antisemitizam.

Ostaje još da se podsetimo na umetnički kontekst u kojem je Eliot stvarao. Kao što sam već pomenuo, u periodu modernizma mnogi umetnici su se politički angažovali. Neki su zastupali fašističku ideologiju (Ezra Paund, Marineti), a drugi su se zalagali za komunizam (pojedini nadrealisti i ruski futuristi). Ezra Paund je bio čak i osuđen za veleizdaju,

¹³ Stephen Spender, *Eliot*, Fontana/Collins, London, 1975, pp. 130-31.

¹⁴ *Ibid.*, p. 60.

¹⁵ T. S. Eliot, „The Responsibility of the Man of Letters“, *Norseman*, July-August, 1944, p. 245.

¹⁶ T. S. Eliot, *Notes towards the Definition of Culture*, Faber and Faber, London, 1962, p. 70.

¹⁷ Thomas Stearns Eliot, *On Poetry and Poets*, Faber & Faber, London, 1957, p. 211.

¹⁸ Lyndall Gordon, *T. S. Eliot: An Imperfect Life*, Vintage, London, 1998, p. 475.

pa je posle Drugog svetskog rata najpre bio u zatvoru, a zatim i u zatvorskoj ludnici. Eliot je izabrao „treći put“ – u ranoj fazi to je bio komplikovan sistem koji uključuje najvažnije vrednosti svih religija, mitologija ili umetnosti, dok je kasnije to bilo utopističko gledište o mogućnosti organizovanja društva na osnovama hrišćanske doktrine. Danas nam to gledište može izgledati kao zabluda retrogradnog konzervativca, ali je u to vreme ono predstavljalo retku ravnotežu između dve ekstremne ideologije koje su dovele do smrti miliona ljudi. (Za Eliotov antisemitizam, naravno, nema nikakvog opravdanja, ali ako želimo da steknemo celovitu sliku o ovom pitanju, ne smemo prevideti kasnije njegove stavove, koji su bili potpuno drugačiji.)

Na kraju treba reći da mnogi tadašnji umetnici Eliotu nikada nisu oprostili „hrišćansko“ distanciranje od najkrupnijih ideologija i događaja, pa ni Ezra Paund, koji je učestvovao u oblikovanju „Puste zemlje“ i kog je Eliot smatrao za jednog od najbriljantnijih umova tog perioda. Nakon objavljivanja Eliotove pesme „Gajenje božićnih jelki“ („The Cultivation of Christmas Trees“), Paund je napisao:

Let us lament the psychosis
Of all those who abandon the Muses for Moses.¹⁹

(Nek' je za žaljenje psihoza / Svih onih što odbacuju Muze za Mojsija.)

¹⁹ A. David Moody (ed.). *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 119.